

энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с. 7. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – М.: “Канон +” РООИ “Реабилитация”, 2009. – 1248 с. 8. Тоффлер А. Футурошок / Алвин Тоффлер; оформ. обложки С. Шикина. – СПб.: Лань, 1997. – 464 с.

УДК 101.2:32

Дмитро Шевчук
Національний університет “Острозька академія”

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА У ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

© Шевчук Дмитро, 2012

Проаналізована можливість застосування феноменологічного підходу до осмислення проблем політики. Досліджено феноменологічну політичну філософію як результат “відкритості” феноменологічного руху. Розглянуто найзначущі ідеї феноменологічної політичної філософії, що випливають із феноменологічної концепції історії, онтології політичного, феноменології політичного світу.

Ключові слова: феноменологія, політичне, політична теорія, політичний світ, історія.

Dmytro Shevchuk. Phenomenological perspective in political theory: methodological aspect

In the present paper the possibility of using the phenomenological approach for investigation of political problems is analyzed. The author pays attention to the phenomenological political philosophy as a result of “openness” of phenomenological movement. Main ideas of phenomenological political philosophy originating from the phenomenological concept of history, ontology of the political, and phenomenology of political world are also explored.

Key words: phenomenology, political, political theory, political world, history.

Проблема об’єктивного осмислення політичного світу та пошук методологічних підходів, які б уможливили це здійснювати, постає сьогодні надзвичайно актуальною. Це зумовлено насамперед кризою сучасної політичної філософії, що окреслюється в літературі як “забуття мови політичного” (наприклад, К. Бейме). Причина кризи вбачається, зокрема, в домінуванні позитивізму у політичній теорії, що проявляється, наприклад, в униканні оцінкових суджень під час осмислення політичних феноменів. Деякі сучасні філософи (наприклад, Л. Штраус, Е. Фегелін, Х. Арендт та ін.) стверджують, що позитивістський підхід в осмисленні політичного світу є принципово неприйнятним, оскільки він не дає змоги продемонструвати й оцінити ті політичні феномени та стратегії, які можуть негативно впливати на людське буття, спотворюючи смислове (само)окреслення людини як *bios politikos*.

Пошук альтернативи до позитивізму у політичній теорії ставить проблему про можливість використання феноменологічного підходу в осмисленні політики. Альтернативність феноменології до позитивізму проявлялася від самого початку феноменологічного руху із його власною програмою філософії як чіткої науки. Відмінність між позитивістським та феноменологічним підходом проявляється передусім у тому, що позитивізм спирається на природничі науки,

переносячи критерії науковості з них у гуманітарні та суспільні науки; феноменологія, своєю чергою, намагається звільнити свідомість від натуралістської установки (феноменологічне епохе). Феноменологія Е. Гуссерля певною мірою спирається на заперечення абсолютизації поняття об'єктивності, яке панує в позитивних науках та становить підґрунтя позитивістського світогляду. Крім того, антисистемність феноменології, а також її розуміння насамперед як методу актуалізує проблему застосування феноменологічного підходу в дослідженнях політики та витворення у такий спосіб феноменологічної політичної філософії.

До проблеми феноменологічного осмислення політичних явищ зверталось багато сучасних дослідників. Зокрема, загальні аспекти феноменології та основні ідеї, які характерні для найзначущіших різновидів, аналізують Б. Вальденфельс, Г. Шпігельберг, Д. Разєєв. Проблема держави у працях Е. Гуссерля досліджували К. Шуман, А. Гняздівський. Проекти феноменологічної політичної та соціальної філософії знаходимо у працях Л. Лангребе, А. Шюца, К. Гельда та ін. Крім того, можливість застосування феноменологічного методу у політичній теорії вивчали Хва Йол Юнг, К. Томпсон, Дж. Драмонд, А. Богачов, О. Тимохін та ін.

Мета роботи – здійснити аналіз феноменологічної перспективи у політичній теорії, який продемонструє можливість використання феноменологічного підходу як методології осмислення феноменів політичного світу.

Насамперед слід загалом зосередити увагу на проблемі можливості витворення феноменологічної політичної філософії. У цьому контексті належить поставити питання: як може бути витворена своєрідна феноменологія політики на основі трансцендентальної феноменології Е. Гуссерля? Чи, витворюючи феноменологічну філософію політики, ми здійснюємо відхід від ідей чистої феноменології? Чи феноменологічне мислення взагалі може бути пристосоване до тематизації феноменів політичного світу?

Використання феноменології для дослідження політичних явищ не було передбачене Е. Гуссерлем. Більше того, він наполягав на аполітичності феноменології. Однак здійснюючи аналіз можливостей застосування феноменологічного підходу до розуміння політичного світу, потрібно зосередитися на “відкритості” та неортодоксійності феноменологічного проекту, що в контексті сучасної філософії зумовлює можливість існування різних феноменологій. Якщо подивитися на феноменологічний рух з історико-філософської перспективи, можемо виявити, що він є неоднорідним. Б. Вальденфельс зазначає, зокрема, таке: “Феноменологічний рух – як усяке живе мислення не можна зобразити лінійно. Адже виникають “випромінювання” та розгалуження, забігання вперед та повернення назад, варіанти, що частково перехрещуються і частково відходять одне від одного, не перетворюючись на інваріантну побудову” [2, с. 8]. Термін “рух”, який використовується для окреслення розвитку феноменології (Е. Гуссерль, як відомо, був принциповий у тому, що “феноменологія вимагає від феноменологів, аби вони відмовилися від створення філософських систем...” [4]), зумовлює такі характеристики феноменологічної філософії, як динамічність та наявність різних паралельних ліній розвитку. Такий динамізм феноменологічного проекту та різноманітність його версій у сучасній філософії постає усталеним фактом і становить передумову застосування феноменології до різних предметів. Польський дослідник А. Гняздівський пише: “Досить загальноновизнаним сьогодні є те, що будь-яка спроба як нормативної реконструкції історії цих [багатьох – Д. Ш.] феноменологій, так і визначення якоїсь ортодоксійної феноменологічної науки як їх спільного знаменника, від початку приречена на невдачу. На перешкоді має тут стати той факт, що їх [феноменологій – Д. Ш.] розмаїття не є виключно питанням довільності та випадковості, але передусім нередуктивної перспективності їх щоразового відсилання до речей” [7, с. 72]. Отже, можемо ствердити, що феноменологічний підхід в політичній теорії демонструє одну із версій регіональної феноменології, що дає можливість розширити застосування та окреслити потенціал феноменологічної філософії загалом.

З іншого боку, те, що від початку творення феноменології не було здійснено звернення до політичних проблем, не означає очевидності неможливості застосування феноменології до осмислення феноменів політики. М. Гайдеггер чітко продемонстрував необхідність “витягувати на світло” феномени, оскільки вони первісно приховані. Тож розробка феноменологічної політичної

філософії може бути програмою прояснення та осмислення прихованого потенціалу самої феноменології, що окреслюється як тематизація політичного світу.

У творчості самого Е. Гуссерля підґрунтям для витворення феноменологічної політичної філософії може бути його осмислення кризи європейських наук. Одне із завдань, які ставить перед собою німецький мислитель, є визначення підстав нездатності філософії та сучасних наук виконати своє покликання (як пише Е. Гуссерль, телеологічну функцію), а саме – розробити норми, якими мало б керуватися людство. Криза європейських наук проявляється також в їх дегуманізації, яка зумовлює те, що науковий світогляд втрачає значення орієнтира, який міг би привести людство до формування нових духовних, соціальних, культурних тощо підвалин буття людини у світі.

Сутність сучасної кризи політичної філософії подібна, оскільки її перетворення на політичну теорію під впливом позитивізму привнесло у цю сферу те саме поняття об'єктивності, про яке пише Е. Гуссерль, і зумовило витіснення із процесу дослідження політичних явищ людини та її особливий досвід буття в політичному світі, що ґрунтувався на такій інтерпретації політики, яка не виключала оцінки. Тому у випадку сучасної політичної філософії маємо справу із тим, що діагностує Е. Гуссерль для європейських наук, політична філософія перестала виконувати своє покликання – визначати критерії, за допомогою яких люди могли б розуміти справжній смисл політичного, окреслювати його межі, а також піддавати своїй оцінці різні його прояви. Іншими словами, можемо стверджувати, що криза європейських наук і криза політичної філософії мають у своєму підґрунті відмову від філософської форми “тут-буття” (Dasein). Ця форма буття визначається Е. Гуссерлем, як така, що передбачає вільне встановлення із філософії правил для самого себе і свого життя, а також передумова для переходу до такого розгляду світу, який вільний від традиції та міфу. Для буття людини у політичному світі це має значення, оскільки свобода теоретичного пізнання світу тісно пов'язана із свободою практичної дії: “Як теорія, філософія чинить вільним не лише дослідника, але будь-яку освічену людину. За теоретичною автономією слідує практична” [3, с. 22]. Подолання кризи політичної філософії повинно передбачати боротьбу за “тут-буття” у політичному світі. Ця боротьба має привести до здобуття внутрішнього розуміння самих себе (смиислового розгортання буття людини у світі політики). Ця боротьба є суто філософською боротьбою (згідно із Е. Гуссерлем, “битви філософій” – це справжні духовні битви європейського людства як такого) і має продемонструвати можливість утвердження метафізики (універсальної філософії).

Ідея своєрідної “ре-метафізикалізації” політичної філософії, що може бути реконструйована із Гуссерлевого розуміння кризи європейських наук, перегукується із концепцією нової науки політики Еріка Фегеліна, який твердив про необхідність “ретеоретизації” політичної науки. Необхідність руху ретеоретизації спричинена знищенням позитивізмом політичної науки як такої, що відбулось у ХІХ ст. А тому цей рух передбачає звернення до самих основ науки про політику з метою її відродження. Однак між філософськими стратегіями “відродження європейських наук” Е. Гуссерля і Е. Фегеліна можемо виокремити істотну відмінність. Хоча завдання, яке Е. Фегелін ставить перед наукою політики, є дослідження, по суті, трансцендентних умов існування політичного суспільства, однак він прагне уникнути трансцендеталізму феноменологічної філософії. Згідно із ним, науково-політичний аналіз повинен займатися символами, за допомогою яких політичні суспільства бачать себе як носії трансцендентної істини. Однак цей аналіз повинен передбачати історичність політичних спільнот та їх символічного порядку. Е. Фегелін стверджує, що “...основи наук можна відкрити лише тоді, коли зануримося в конкретну, історичну ситуацію, користуючись при цьому багатством нашого емпіричного знання” [10, с. 2–3]. Така позиція Еріка Фегеліна не дивує, оскільки на початку праці “Нова наука політики” він твердить, що “...екзистенція людини в політичному суспільстві є історичною, а теорія політики, якщо вона має сягати самих основ, мусить бути разом з тим теорією історії” [10, с. 1].

Окреслення можливості використання феноменології як методу осмислення політичного, деякі дослідники (наприклад, К. Шуман, А. Гняздовський) розглядають як спосіб здійснення “переламного відсилання” до Е. Гуссерля. Цей спосіб інтерпретації феноменологічної філософії передбачає визначення її відношення до політичного не стільки “згідно із Е. Гуссерлем”, скільки

“замість Е. Гуссерля”. Отже, питання про можливість феноменологічної політичної філософії набуває сенсу через призму критичної історії ідеї феноменології. “...Лише “зріле”, переламне відсилання до “ідеї феноменології” з перспективи її “критичної історії”, – пише А. Гняздоський, – створює шанс визначення способу, в який не лише проблема “держави”, але також демократії і самого “політичного” може стати темою *феноменологічної політичної філософії*” [7, с. 25]. Отже, звернувшись до найзначущіших традицій феноменологічної філософії, зможемо окреслити способи розробки соціальних та політичних проблем, що вже наявні у межах цієї традиції.

Загалом можна виокремити німецьку (Г. Лангребе, А. Шюц, К. Шуман, К. Гельд та ін.) та французьку (М. Мерло-Понті, К. Лефор, П. Рікер, Ж.-П. Сартр) лінії феноменологічного руху, які звертаються до осмислення соціально-політичної проблематики. Обидві демонструють особливості розуміння як феноменології, так і політичної філософії, що витворюється на її основі. Певною мірою об’єднує ці дві лінії постать Х. Арндт, яка в своїх працях розробляє принципи розуміння політичного світу та осмислення його онтології. Хоч сама мислителька заперечувала свою належність до феноменологічної традиції, тим не менше саме її ідеї значною мірою лягли в основу феноменологічної політичної філософії: “Ідея, що окреслює шлях до визнання політичного світу властивою “річчю” політичної філософії, не походить ані від Гуссерля, ані від іншого автора, пов’язаного із феноменологічною традицією, але від Ханни Арндт, яка сама не вважала себе феноменологом і яка в своєму використанні поняття світу не відсилалася до феноменологічної концепції горизонту” [8, с. 15]. Від концепції буття людини в світі Х. Арндт відштовхуються як німецькі (наприклад, виразно до її філософії відсилається К. Гельд), так і французькі (наприклад, П. Рікер, К. Лефор) мислителі. Значним досягненням політичної філософії Х. Арндт є прагнення повернути справжній смисл поняття політичного та окреслити суть політичного життя, яке ставить людину перед можливістю смислової цілісності життя. Можна ствердити, що така інтенція сягає основ феноменологічної політичної філософії і може бути репрезентована лозунгом “Назад до політичного!”, що є переформулюванням відомого лозунга Е. Гуссерля “Назад до самих речей!”. Зрештою, від початку виникнення політичної філософії, її основним завданням було не просто вказати на причини тих чи інших політичних явищ, але сягнути їх джерел, із яких породжуються смисли політичного світу.

Ще однією важливою передумовою розробки феноменологічної політичної філософії як способу розуміння політичного світу є осмислення взаємовідношення між життєвим світом та історією, що пов’язано із проблемою інтерсуб’єктивності та відкритості світу. Отже, можемо говорити про феноменологічне охоплення основ публічності. Слід при цьому пам’ятати про особливість розуміння історії у феноменологічній традиції. Наприклад, Ян Паточка, аналізуючи пізню творчість Е. Гуссерля, зауважує, що феноменологія не може зробити історію своєю головною темою. За чеським філософом, “...історія – найглибша змістова площина, якої сягає феноменологія; але якщо ми розуміємо історію як щось на кшталт вільних дій та рішень, або як основну передумову, то потрібно сказати, що генезі Гуссерля, навіть трансцендентальній, відомі лише структури, які піддаються осягненню в рефлексії неупередженого, незацікавленого глядача, а значить, абсолютно неісторичної суб’єктивності...” [6, с. 253]. Тим не менше, із феноменологічного досвіду взаємовідношення життєвого світу та історії, тобто із феноменологічної концепції історії, можемо реконструювати зародження політичного світу на основі нового світовідчуття та світорозуміння, яке виокремлюють феноменологи (зокрема, Е. Гуссерль і Я. Паточка) біля початків народження європейського людства. Це нове відношення людини до світу витворюється на основі оновлення смислу, що несе із собою народження політичного життя і філософії й пов’язане із виникненням історії: “Історія виникає з відмови від наївного і абсолютного смислу з майже одночасним і взаємозумовлюючим виникненням політики і філософії” [6, с. 287]. На основі оновлення смислу народжується досвід політичного світу, що передбачає смислове розгортання людського буття як *bios politikos*.

Важливою проблемою феноменологічної політичної філософії є окреслення онтологічного статусу політичного та його меж. Особливу увагу на цю проблему звертають французькі феноменологи, зокрема М. Мерло-Понті та К. Лефор, які розвивають ідею функціонування

політичних феноменів на символічному рівні. Філософська позиція М. Мерло-Понті ґрунтується на поєднанні феноменологічного розуміння історії і марксизму. Тож політичне, за цим мислителем, проявляється через історичний процес і його смислові виміри. Поєднання марксизму і феноменології М. Мерло-Понті здійснює для того, щоб подолати історизм марксистського учення. Його учень К. Лефор критично переосмислює ідеї свого вчителя, якого неодноразово звинувачували у релятивізмі. Основне завдання, яке ставить перед собою К. Лефор: "...пошук ознак політичного там, де вони часто ігноруються" [5, с. 5]. Намагаючись виконати це завдання, мислитель прагне розкрити символічний вимір соціального. Іntenція переосмислення політичного пов'язана у нього із подоланням початкової установки, яка передбачає вже наявні концепції політичного, витворені політичними науками та політичною соціологією. Наукова установка по відношенню до політичного розуміє суб'єкта пізнання як нейтрального, тим самим полишаючи поза увагою досвід, який народжується в політичному світі через відношення людей між собою. У цьому сенсі його ідеї перегукуються із критикою позитивізму у політичній теорії, яку зустрічаємо у працях Е. Фегеліна, Л. Шрауса, Х. Арендт.

Цілком в дусі феноменології К. Лефор стверджує про необхідність схопити політичне на рівні онтології, зокрема, на рівні встановлення онтологічних основ суспільства. Ці основи К. Лефор описує за допомогою категорії *овнутрішнення*: "Філософ не знаходиться обов'язково в пошуку невловимого об'єкта у вигляді тотальності, він шукає в режимі, у формі суспільства принцип овнутрішнення, який дає пояснення особливому способу диференціації і стосунків класів і груп або умов і одночасно особливому способу розрізнення знаків, залежно від якого здійснюється спосіб співіснування – знаків економічних, юридичних, естетичних, релігійних" [5, с. 276]. Тобто, по суті, маємо тут справу із певною іманентною ідеєю політичного, що проявляється через зовнішні форми організації суспільства. Овнутрішнення тісно пов'язується із людським досвідом політичного світу на усіх рівнях і стає критерієм, який дає змогу людині розрізняти в ньому добро і зло, справедливе і несправдливе, уявне і реальне. Політичне у цьому сенсі тісно пов'язується із простором, в якому люди набувають смислу свого буття в горизонті спільного світу.

Феноменологічне осмислення політичного світу, що витворюється із прагнення схопити справжній смисл політичного та окреслити його межі, має велике значення для розуміння сучасного стану демократії, осмислення основ лібералізму тощо. Феноменологія дає можливість зрозуміти момент творення політичного світу, а також сприяє розумінню цього моменту не лише в аспекті історичного розвитку, але й як трансцендентальне явище. Аналіз онтологічних засад політики, що здійснюється у межах феноменології, тісно пов'язується із схопленням смислу політичних феноменів для людини. Отже, феноменологічна політична філософія постає засобом для розробки такої філософської методології, яка б, окрім того, щоб бути дієвою у вивченні політичного світу, була також способом подолання постполітичного спотворення, що проявляється в горизонті сучасності.

1. Арендт Х. *Vita Activa или О деятельной жизни* / Х. Арендт. – М.: Алетейя, 2000. – 448 с.
2. Вальденфельс Б. *Вступ до феноменології* / Б. Вальденфельс. – К.: Альтерпрес, 2002. – 176 с.
3. Гуссерль Э. *Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: Введение в феноменологическую философию* / Э. Гуссерль. – СПб.: Изд-во "Владимир Даль", 2004. – 399 с.
4. Гуссерль Э. *Феноменология. Статья в Британской энциклопедии*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.philosophy.ru/library/husserl/gus_phen.html.
5. Лефор К. *Политические очерки (XIX – XX века)* / К. Лефор. – М.: РОССПЭН, 2000. – 368 с.
6. Паточка Я. *Сретичні есе про філософію історії*. – К.: Основи, 2001. – 374 с.
7. Gniazdowski A. *Polityka i geometria: fenomenologia Edmunda Husserla a problem demokracji* / A. Gniazdowski. – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 2007. – 280 s.
8. Held K. *Fenomenologia świata politycznego* / K. Held. – Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2003. – 171 s.
9. *Phenomenology of the political* / Ed. by K. Thompson, L. Embree. – Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2000. – 209 p.
10. Voegelin E. *The new science of politics: an introduction* / E. Voegelin. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 193 p.